

Розділ I

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

УДК 33:328.185

**Г. Я. Аніловська,
І. С. Козій**

МОРАЛЬ В ЕКОНОМІЦІ І КОРУПЦІЯ

Обґрунтовано, що сучасний етап розвитку економічних відносин в Україні характеризується багатьма негативними явищами, зокрема руйнуванням накопичених століттями уявлень про моральні якості людини. Доведено, що проблема забезпечення ефективної протидії негативним явищам, особливо корупції, має вирішуватись не лише на законодавчому рівні, а й на рівні свідомості і моралі людини. Ідентифіковано владу як одне з основних понять у формуванні моральної економіки. Проаналізовано стан корупції в Україні, який засвідчує, що загальний рівень її є надвисоким.

Продемонстровано позитивну динаміку індексу сприйняття корупції в Україні завдяки зростанню суспільного осуду корупціонерів та створенню антикорупційних органів.

Ключові слова: мораль, корупція, економіка, індекс сприйняття корупції, індекс хабарництва.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економічних відносин в Україні характеризується багатьма негативними явищами, які не завжди можуть бути врегульовані законодавством, але мають значний вплив на рівень життя в державі. До таких явищ відносять: руйнування накопичених століттями уявлень про моральні якості людини; формування поваги до людей залежно від грошей і займаної посади, але не від вчинків; розмитість змісту життя у багатьох людей і, як наслідок, нерозуміння єдиної національної ідеї.

Відсутність серйозних бар'єрів для поширення цих явищ призводить до високого ступеня криміналізації української економіки, відтворення відносин корупції, що продовжується, і проявляється в паразитуванні вузької групи осіб, які намагаються за допомогою цих відносин контролювати економіку України.

Проблема забезпечення ефективної протидії негативним явищам корупції не лише на законодавчому рівні, а й на рівні свідомості

і моралі людини, є надзвичайно актуальною і вимагає дослідження. Розподіл наукових напрямів і наук сприяв тому, що чимало проблем, із якими сьогодні стикнулася не лише Україна, але й усе людство, не отримали наразі комплексного вирішення. Стосовно економіки це проявилось у тому, що вона майже повністю вилучила зі системи своїх досліджень людину, передавши вивчення її природи іншим наукам. Тимчасом без участі людини неможливо вирішити жодної економічної проблеми.

Стан дослідження. З давніх часів мораль розглядали як першооснову здорової, справедливої економіки, демократії. Багато стародавніх філософів, дослідників, та й сучасних науковців свої розвідки в царині економіки пов'язували і пов'язують безпосередньо з аналізом людської природи. Конфуцій, Платон, Аристотель, Сенека, Адам Сміт тощо свої роздуми про державу засновували на етиці, психології, теології та соціології.

Питання, які стосуються корупції і причин її існування, є предметом дослідження й вітчизняних науковців, з-поміж яких: В. Журавський [2], М. Камлик [4], Г. Кохан [6], Я. Кашуба [5], О. Маркєєва [7], М. Мельник [8], С. Невмержицький [10], В. Циганков [15] та ін.

Мета статті – дослідження моральних основ економіки, єдиних для всіх моральних засад суспільного розвитку, недотримання яких є першопричиною невдач в економіці, зокрема такого явища, як корупція.

Виклад основних положень. Дослідження моральних засад економіки і причин корупції необхідно почати з аналізу того значення, яке надавали цим явищам дослідники минулого і сучасні.

Адам Сміт розвивав свої економічні ідеї на основі моральної філософії, теології і юриспруденції. Політекономія становила лише близько чверті його лекційного курсу. І сам він більше 12 років очолював саме кафедру моральної філософії, а не політекономії. В 1759 році Адам Сміт видав свою наукову розвідку під назвою «Теорія моральних почуттів». Він вважав її основним своїм надбанням. На відміну від його економічної праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 року), його теорія моральності актуальна і сьогодні.

Одним зі стрижневих понять у формуванні моральної економіки вважають поняття влади, оскільки від людей, котрі мають владні важелі, залежать економічні відносини, в яких ми перебуваємо, і їхня зміна (розподіл грошових коштів, наявність повноважень, керівництво іншими людьми).

Поняття влади неоднозначно трактується, але при цьому дуже мало вивчається: в корумпованому суспільстві такі дослідження не вітаються. А іноді і взагалі заборонені.

З нашої точки зору, влада – це сила, за допомогою якої здійснюються певні дії.

Проблема державної влади постійно була предметом дослідження теоретиків і практиків з моменту формування первісних державних об'єднань.

Ще в 6 ст. до н.е. Конфуцій писав, що якщо наставляти людей за допомогою законів, якщо обмежувати і стримувати їх за допомогою страти, то «хоча вони не будуть здійснювати злочинів, але в серцях своїх не будуть відчувати відрази до поганих вчинків». Якщо наставити людей за допомогою моральних вимог і встановити правило поведінки відповідно до конфуціанської етики, то «люди не тільки будуть соромитись поганих справ, але й широко повернуться на праведний шлях» [15].

Тобто, ще в ті часи видатні мислителі стверджували те, що зрозумілим є і сьогодні, – у кожної людини, у влади і в суспільства загалом є лише два шляхи: моральний і аморальний. Перехідних станів немає.

Це положення Конфуція обумовлює потребу направленості діяльності суб'єктів владних структур, яка базувалась би не стільки на примусі, скільки на моральних принципах, що особливо актуально в сучасних соціально-економічних умовах.

Концепція формування держави, її ролі в організації діяльності людини і соціальних груп набула свого розвитку в роботах Платона (його книзі «Держава») [13]. Аналізуючи різні типи держав, автор створює модель ідеальної держави, заразом розглядає її чотири головні характеристики: вона повинна бути мудрою, мужньою, справедливою і розсудливою. Водночас не невігластво, а знання допомагають визначити зміст цих якостей (сьогодні ми говоримо про необхідність переходу економіки України на економіку знань).

Держава може володіти цими якостями, якщо очолює її і керує суспільством нехай і невелика, але мудра, мужня, справедлива і розсудлива частина населення.

Основною сутнісною характеристикою влади є сила, яка притаманна одним людям стосовно інших. В ідеалі влада мусить належати людям, які цього найбільш достойні: більш працелюбні, чисті, благородні й одночасно – розумні і знаючі, здатні подбати не тільки про себе, але й про інших. Посадання в природі людини доброго і злого начал призводить до того, що в доповнення або замість зміцнення

авторитету влади її намагаються утримувати за допомогою страху кари, фізичної сили і грошей.

Скільки у світі існує людина, стільки існує боротьба між добрими і злими силами. Кожен з нас здатний на добрі і злі вчинки. Добро має свій прояв – це допомога ближньому, зазвичай, безкорисна. А от зло змінює свої форми. Недаремно існує фраза «Добрими намірами вистелена дорога в пекло». От і зло приймає сьогодні ретельно приховані форми. Такою формою прояву сучасного зла є корупція. Що це означає в нашому житті: гарантовані Конституцією права (освіта, медичне обслуговування, захист свободи й ін.) люди отримують за незаконну винагороду. Це є істинною причиною того, що населення нашої країни з року в рік скорочується, а рівень захворюваності – зростає.

За умови такого підходу йдеться не про потребу боротьби з якимись конкретними особами, а з їхніми вчинками, а також з намаганнями багатьох людей змусити відповідних посадових осіб за оплату чи додаткові привілеї надавати послуги співгромадянам.

Нерозуміння, неясність, хаос – це благодатне середовище для розвитку корупції: казнокрадства, хабарництва, ухилення від виконання своїх службових обов'язків і просто байдужість до людей.

Тому перший крок на шляху протистояння цьому злу – точно зрозуміти, що таке корупція і кого належить відносити до корупціонерів. Звідси другий крок розкриття сутності цього явища – визначення сфер, де може проявлятися корупція. І тут можна відразу безпомилково назвати головний мотив її існування – користь у владних структурах. Там, де є можливість збагачення за рахунок використання свого службового становища, саме там і може виявлятися корупція (хоча подекуди працюють і чесні, благородні люди, проте з іншими моральними засадами).

А оскільки йдеться про матеріальні блага, то незаконне (а тому таємне, неявне) їх присвоєння заподіює шкоду тим, за рахунок кого збагачується корупціонер.

Розуміння того, що корупція – це зло, яке викрадає благополуччя у мільйонів людей, допомагає визначити конкретні механізми протидії корупції.

Щоб перемогти корупцію, потрібно чітко зрозуміти, що вона означає і які масштаби цього явища.

Наведемо лише декілька фактів, які характеризують виконувани дії в цьому напрямі.

1. Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію (Страсбург, 27 січня 1999 року, набула чинності 1 липня 2002 року): корупція загрожує верховенству закону, демократії

і правам людини, підриває ефективне державне управління, порушує принципи рівності і соціальної справедливості, веде до викривлення умов конкуренції, утруднює економічний розвиток і загрожує стабільності демократичних інститутів і моральним устоям суспільства.

2. Конвенція ООН проти корупції (Нью-Йорк, 31 жовтня 2003 року. Резолюція 58/4 на 51-ому пленарному засіданні 58 сесії Генеральної асамблеї ООН. Набрала чинності 14 грудня 2005 року): корупція – це конфлікт інтересів між суспільним обов'язком і особистою користю, який проявляється в крадіжці, присвоєнні державної власності посадовими особами; зловживання службовим положенням задля отримання неоправданих особистих вигод унаслідок неофіційного застосування офіційного статусу.

3. До середини 1990-их років ставлення до корупції було дещо іншим – вона не розглядалась як протилежність демократії і вважалась негативною характеристикою розвитку державної служби і судової системи. У другій половині 20 століття корупція щораз більше набувала масштабів міжнародної проблеми. У своєму випуску від 31 грудня 1995 року газета Financial Times оголосила 1995 рік роком боротьби з корупцією.

4. Для пропаганди знань про корупцію ООН визначила 9 грудня Міжнародним днем боротьби з корупцією.

З метою певної кількісної характеристики такої кримінальної діяльності, як корупція, використовують індикатори корупції Transparency International (TI): індекс сприйняття корупції (Corruption Perception Index) та індекс хабарництва (Bribery Index). Обидва індекси є композиційними.

Індекс сприйняття корупції (ІСК) формується на основі інформації, яку отримують з різних авторитетних джерел, зокрема, йдеться про Інститут розвитку менеджменту (Швейцарія), Колумбійський університет (США), Прайс Уотер Хаус, журнал «Економіст» і інших.

Індекс, побудований на суб'єктивній оцінці дійсності, дає приблизну оцінку масштабів корупції. Він враховує два аспекти цього явища: частоту корупційних дій і розмір втрат (хабарів, присвоєння державних ресурсів тощо).

Індекс хабарництва (ІХ) класифікує країни за ступенем готовності їхніх національних компаній, які здійснюють або готуються до діяльності за кордоном, платити хабарі високопоставленим чиновникам. «Корупційна чистота» компаній тієї чи іншої країни оцінювалась за 10-бальною системою, за якою чим вищий бал, тим нижча готовність компаній цієї країни вдаватися до хабарів задля забезпечення своїх інтересів у країнах, що розвиваються.

Згідно з результатами міжнародного опитування, найчастіше дають хабарі російські та китайські фірми, які працюють на міжнародному ринку. На це вказують дані міжнародної неурядової організації Transparency International, яка займається дослідженням корупції в світі. За даними рейтингу Індекс хабарників (Bribe Payers Index), що його оприлюднила організація, найбільше хабарництво поширене під час громадських робіт і на будівництві. Предметом дослідження стали 28 країн з найбільшими економіками. Останнє місце у рейтингу посіла Росія, тоді як Китай зайняв 27 місце. Найрідше дають хабарі під час укладання міжнародних угод фірми з Нідерландів, Швейцарії, Бельгії, Німеччини та Японії. Сполучені Штати опинилися на 10 місці в Індексі. Проте жодна з країн, також і Великої двадцятки, яких аналізували дослідники з Transparency International, не виявилася «цілком чистою». Востаннє Індекс хабарників оприлюднювали у 2008 році, але відтоді, як зазначають дослідники, корупція не відступила [16].

Загальний рівень корупції в Україні є надвисоким. Згідно з дослідженням, яке було проведено Київським міжнародним інститутом соціології протягом серпня–жовтня 2015 р., майже 2/3 опитаних респондентів вказали на те, що вони стикалися з проявами корупції упродовж минулих 12 місяців.

У 2014 р., за дослідженням міжнародної антикорупційної неурядової організації Transparency International, Україна займала 142-у позицію зі 175 країн світу з показником високого рівня корупції в державі. За один рік Україні вдалося заробити лише один додатковий бал за результатами світового Індексу сприйняття корупції, та в 2015 р. Україна посіла 130 місце за рівнем сприйняття корупції зі 168 країн. У світовому Індексі сприйняття корупції (CPI) за 2016 рік Україна отримала 29 балів зі 100 можливих. Це на 2 бали більше, ніж попереднього року, але недостатньо для країни, влада якої назвала боротьбу з корупцією головним пріоритетом. У всесвітньому рейтингу CPI Україна посідає 131 місце зі 176-ти країн. Цю сходинку із показником 29 балів разом з нами розділили Казахстан, Росія, Непал та Іран [17].

Показати позитивну динаміку індексу Україні вдалося завдяки збільшенню суспільного осуду корупціонерів та створенню антикорупційних органів.

Згідно з даними Моніторингу сприйняття реформ у суспільстві, який компанія TNS проводить спільно з Національною радою реформ, найменш корумпованими структурами, на думку опитаних, є заклади середньої та дошкільної освіти та поліція, а от найбільш корумповані – суди, митна служба, міліція та прокуратура [18].

Запропонований нижче рисунок ілюструє динаміку показника рівня сприйняття корупції в Україні (дані наведено до зіставної методологічної шкали, яку Transparency International використовує з 2012 р.) з 2001 по 2015 рр. включно.

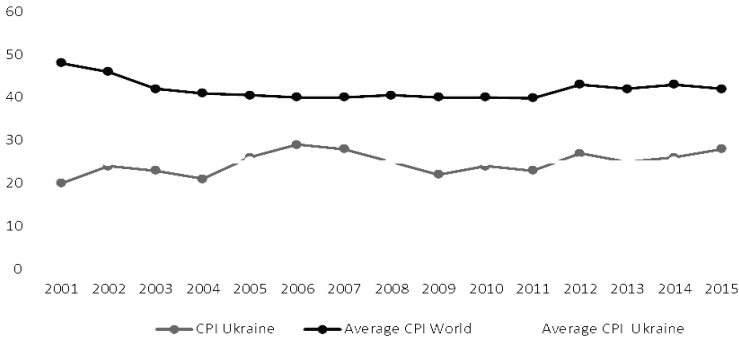


Рис. Рівень сприйняття корупції (CPI) в Україні та в світі

За джерелом 19.

Наголосимо, що значення $CPI = 0$ окреслює найвищий рівень корупції в країні, тоді як значення $CPI = 100$ – відсутність корупції. Дані наведеного рисунку демонструють, що упродовж останніх 15 років CPI України знаходиться в межах нижнього (25-відсоткового) квантилю (червоної лінії), що є свідченням дуже високої ймовірності прояву корупційних діянь в Україні. В середньому CPI України був на 17% гіршим за світовий [19].

Ось ключові показники діяльності НАБУ – однієї з основних антикорупційних інституцій: станом на кінець липня 2016 р. в роботі НАБУ перебували 194 активні кримінальні правопорушення, 100 з яких були зареєстровані за заявами фізичних і юридичних осіб до НАБУ, а також власні напрацювання детективів та аналітиків НАБУ. Ще 82 кримінальні правопорушення були прийняті від або зареєстровані за матеріалами інших правоохоронних органів. Решта – внесені за ухвалою суду та заявами народних депутатів України. Сукупний розмір предмету злочину у корупційних правопорушеннях, розслідуваних детективами НАБУ, перевищує 23 млрд грн.

Назагал станом на 29 липня 2016 р. детективи НАБУ завершили досудове розслідування та передали до суду матеріали 24 кримінальних правопорушень.

У процесі досудових розслідувань заарештовано грошові кошти в сумі 411,07 млн грн, 75,45 млн дол. та 7,1 млн євро. Окрім цього, за ініціативи НАБУ накладено арешт на 2 цілісні майнові комплекси підприємств, 94 земельні ділянки, 50 нежитлових приміщень, 37 квартир, 13 будинків, 35 транспортних засобів, зокрема на 2 літаки, а також 17 часток у підприємствах і цінні папери вартістю 75,5 млн дол. За результатами роботи НАБУ на користь постраждалих сторін було повернуто близько 45 млн грн [3].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави сформулювати певні висновки: в Україні простежується: зниження суспільної моралі і загальної доброчесності, що має наслідком прояви корупції; масштабність корупційних фінансових потоків у контексті економічного розвитку країни; пригнічення приватної ініціативи в економіці; зниження якості суспільних послуг; негатив для політичної легітимності влади.

Незважаючи на зміцнення незалежних правоохоронних органів і судів, доцільно стверджувати, що навіть у кращому разі потрібен певний час для досягнення розуміння того, що корупційні дії є неприпустимими і матимуть серйозні наслідки для тих, хто їх вчиняє.

1. Демський Е. Про деякі питання процедурного забезпечення заходів запобігання й протидії корупції / Е. Демський // Віче. – 2012. – № 4. – С. 11–14.
2. Журавський В. Корупція в Україні – не політика / В. Журавський, М. Михальченко, О. Михальченко; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К.: Фенікс, 2007. – 408 с.
3. Звіт НАБУ (лютий–серпень 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit02-072016.pdf>
4. Камлик М. Корупція в Україні / М. Камлик, Є. Невмержицький. – К.: Знання, 1998. – 186 с.; Кармазіна М. С. «Первісний гріх» президентів (грані політичної корупції в Україні. 1991–2004 рр.) / М. С. Кармазіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2005_45/08_karamazina_ms.pdf
5. Кашуба Я. М. Корупція та відповідальність за корупційні діяння / Ярослав Миколайович Кашуба; Ін-т соціогум. пробл. людини Захід. наук. центру НАН України і МОН України. – Львів: ПАІС, 2007. – 110 с.
6. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія / Г. В. Кохан. – К.: НІСД, 2013. – 232 с.
7. Маркєєва О. Д. Проблеми координації антикорупційної політики в Україні / О. Д. Маркєєва // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 3 (24). – С. 94–101.
8. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М. І. Мельник. – К.: Юрична думка, 2004. – 400 с.

9. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії / М. Мельник // Національна безпека і оборона. – 2009. – Т. III. – № 7. – С. 67–72.

10. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Євген Васильович Невмержицький. – К., 1999. – 178 с.

11. Основы борьбы с коррупцией (системы общегосударственной этики поведения) / науч. ред. С. В. Максимов. – С. 25 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.transparency.org.ru/CENTER/DOC/SourceBook.doc>.

12. Переломов Л. С. Конфуций: жизнь, учение, судьба / Л. С. Переломов. – М.: Наука, 1993. – 440 с.

13. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.

14. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2011. – 47 с.

15. Циганов В. Загроза політичної корупції у демократичних політичних режимах / В. Циганов // Аналітична записка НІСД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/882/>

16. Росія і Китай – лідери в «Індексі хабарництва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/china-russia-bribery-2011-11-02.../245433.html>

17. Індекс корупції CPI-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/>

18. Інформація ТОВ «ТНС Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tns-ua.com/news/na-dumku-ukrayintsiv-sudi-ta-mitna-sluzhba-naubilsh-korumpovani-strukturi>

19. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму-2016, Україна, Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=558&lang=uk

Аниловская А. Я., Козий И. С. Мораль в экономике и коррупция

Обосновано, что современный этап развития экономических отношений в Украине характеризуется многими негативными явлениями, в частности разрушением накопленных веками представлений о моральных качествах человека.

Доказано, что проблема обеспечения эффективного противодействия негативным явлениям, особенно коррупции, должна решаться не только на законодательном уровне, но и на уровне сознания и морали человека.

Идентифицирована власть как одно из основных понятий в формировании нравственной экономики.

Проанализировано состояние коррупции в Украине, свидетельствующее, что общий уровень ее слишком высок. Продемонстрирована положительная динамика индекса восприятия коррупции в Украине благодаря увеличе-

нию общественного осуждения коррупционеров и созданию антикоррупционных органов.

Ключевые слова: мораль, коррупция, экономика, индекс восприятия коррупции, индекс взяточничества.

Anilovskaya A. Ya., Koziy I. S. Morality in the economy and corruption

It is substantiated that the current stage of development of economic relations in Ukraine is characterized by many negative phenomena, which can not always be regulated by the legislation, but have a significant impact on the standard of living in the country. These phenomena include: the destruction of centuries-old beliefs about the moral qualities of man; formation of respect for people depending on money and position, but not from actions; the blurriness of the meaning of life in many people and, as a consequence, a misunderstanding of a single national idea.

It is proved that the problem of providing effective counteraction to negative phenomena of corruption should be solved not only at the legislative level, but also at the level of human consciousness and morals. Non-compliance with the moral principles of the economy, common to all the moral principles of social development, is the root cause of economic failures, including the existence of such a phenomenon as corruption.

It is determined that one of the main concepts in the formation of the moral economy is the notion of power, since people who have power positions depend on the economic relations in which we are and their change. The main essential characteristic of power is the power that some people have in relation to others. The combination in the nature of good and evil man began to lead to the fact that in addition or instead of strengthening the authority of the authorities, they try to keep it with the help of fear of punishment, physical strength and money.

Understanding that corruption is an evil that takes away the welfare of millions of people has helped identify specific mechanisms for fighting corruption.

It has been determined that Transparency International (TI) Corruption Perception Index (Corruption Perception Index) and the Bribery Index (BIS) use corruption indicators for a certain quantitative profile of such criminal activity as corruption. Both indices are composite.

The analysis of the level of corruption in Ukraine shows that the overall level of corruption in Ukraine is quite high. The positive dynamics of the corruption perception index in Ukraine succeeded in increasing the public condemnation of corrupt officials and the creation of anti-corruption bodies.

It is determined that in Ukraine there is a decrease in public morality and general integrity, which results from the manifestation of corruption, the scale of corruption financial flows in terms of economic development of the country; suppression of private initiative in the economy; Reducing the quality of public services; a negative for the political legitimacy of the authorities.

Key words: morality, corruption, economy, index of corruption perception, index of bribery.

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.